

Pasvalio 2-oji vidurinė mokykla

Simona Vaikšnoraitė
11^a klasės mokinė

Erdivės ir laiko kaita
Marius Katiliškio apsakyme
"Užgavėnės"

Mokytoja Regina Grubinskienė

1998/99 m.m.

"Užgavėnės"-tai "ariaus Katiliškio apsakymas iš 1997m. Lietuvoje išleistos rinktinės "Paskendusi vasara"¹. Šiame kūrinyje, kaip ir daugelyje kitų, rašytojas vaizduoja žmogų gamtos fone. Apsakymo turinį galima apibūdinti minėtoje knygoje esančio J. Jasaičio straipsnio citata: "Apsakymų veikėjai dažniausiai susitinka meilės kryžkelėje, ir "mažasis" Katiliškio žmogus, netgi išskaudintas, pažemintas, išlieka tauresnis, doresnis, žmogiškesnis už naujojo, moderniojo pasaulio atstovą"². Kas tas "mažasis" žmogus apsakyme "Užgavėnės"? Tai miško darbininkas Endrius. Jis yra pagrindinis kūrinio veikėjas. O kūrinio esmė - pasikeitimai Endriaus gyvenime, kurie vyksta kartu su laiko ir erdvės kaita. Šiuo aspektu ir bus analizuojamas apsakymas.

Endrius - stiprus, aukštas, plačiapetis vaikinai, kuris su tėvu gyvena miške, jiems artimoje stichijoje. Jie abu labai panašūs: "Abiejų krūtinės kaip tiltai, glėbiu neišimami pečiai, pasikumburinė nugaromis. Jų rankos siekė kelius pasibaisėtinomis plaštakomis, juodomis ir įdiržusiomis nuo sakių". Apsakymo ekspozicijoje sužinome, kad tėvas leido Endrių "pora žiemų į mokyklą, bet ką išmoko jau bus gražiausiai spėjęs užmiršti". Vyrai savo buitimi rūpinosi patys, nes jų namuose nebuvo moters. Kai motina mirė, Endrius ėjo septintus metus. Dabar jam turėtų būti apie devyniolika.

Štai toks yra pagrindinis apsakymo veikėjas, kurio gyvenimas dabar vyksta "gamtos alsavimo fone". Vyrai (tėvas ir sūnus) gyveno kirtimuose, vidury miško. Tai uždara erdvė. Nuo kito pasaulio juos gynė medžiai ir sniegas.

---

¹ Katiliškis "ariaus. Paskendusi vasara. Apsakymų rinktinė. K., 1997.

² Ten pat. P. 12.

Apsakymo veiksmo laikas (platesniaja prasme) yra besibai-
gianti žiema. Žiemos baigtį įprasmina Užgavėnės. Laikas - nekasdie-
niškas. Apsakymo veikėjas Endrius net nenutuokia, kas tai per diena,
ką reiškia tos Užgavėnės. Jam tik tėvas sakė, "kad tai tokia diena,
kada reikia valgyti dvylika kartų, vis su mėsa, vis riebiai". Iš tie-
sų tai laikas, kai žiemos šalčius keičia pavasaris (ši kaita apsa-
kymo prasmei yra svarbi). Pavasaris jau "dūsauja miško tnakmėje",
pavasario nerimo "kvapas plaukė per šakas ir smelkėsi iki sąnarių".
Užgavėnės įprasmina žiemos baigtį, tad kažkas turi baigtis ir vei-
kėjo gyvenime. Taip manyti leidžia ir apsakymo pavadinimas. ⁴Kažkas
baigsis ir kažkas prasidės.

Pagrindinis apsakymo veiksmas (siauresniaja prasme) pra-
sideda ankstų Užgavėnių rytą, o baigiasi naktį. Tą dieną Endrius iš-
drįsta išeiti iš miško. Kūrinyje vaizduojama erdvių kaita: iš vieno
pasaulio pereinama į kitą - priešingą pirmajam. Pirmasis pasaulis
yra artimas pagrindiniam veikėjui: tai kirtimai miško viduryje, kur
"sniegas ir lieknai gina nuo pasaulio", kur "net žiemkelis, ir tas
suka atokiai nuo jų", tai troba, suręsta iš netašytų rąstų, su dviem
mažyčiais langeliais, kurie mažai praleido šviesą. Endriui miškas
"buvo jo namai, kurs jį užaugino ir gynė".

Kitas pasaulis, į kurį išeina Endrius, - tai "baltos
ir bekraštės erdvės, kur jis toks mažutis ir lengvas, jog gali būti
pagautas vėjo ir sujauktas pusnin." Tai laukas, sodžius. Apsakyme
kuriamos kontrastingos erdvės. Miškas - laukinis, civilizacijos
nepaliestas pasaulis, kuriame veikėjas jaučiasi gerai. Laukai -
svetimas, nepažįstamas pasaulis, kuris jį viliojo: "Ilgi šešėliai
dryko į laukus, lyg šaukdami jais pasekti." Bet kažkokia jėga (gal
savisaugos instinktas) vertė pasitraukti iš tos paslaptingos
erdvės. Endrius galėjo pasirinkti: grįžti atgal į mišką, į savo
namus, ar eiti "nežinion, taip geidžiamon ir gundančion, kaip pra-
žūtin." Sodžiuje "jis turėjo būti vienas svetimose ir nedraugiš-

kose žemėse. "Artėjant prie kito pasaulio "šiurpas purtė jam kaulus". Kontrastas ypač išryškėja veikėjui palikus laukinį pasaulį, tą uždara erdvę: čia "troba gūžėsi aukštumėlėje po eglėmis", o ten, sodžiuje, atviroje erdvėje, "jau aiškiai išsiskyrė trėbos": "atsišvietė baltos langinės, svirtys, klėtys ir margai išdažyti priekėčiai" (troba gūžėsi po eglėmis, vadinasi, vyrauja tamsa - sodžius sušvinta baltom langinėm, margumu). Šis perėjimas iš vienos erdvės į kitą stipriai veikia Endriaus sielą. O kas gi vertė Endrių, pagrindinį apsakymo veikėją, taip elgtis. t. y. išeiti iš miško?

Tą rytą (kai prasideda pagrindinis veiksmas, Užgavėnių rytą) jis "prabudo ir šoko iš guolio kaip įprasta, nes buvo atėjęs kasdienis kėlimosi metas". Bet tėvo troboje nebuvo, tada jis atsiminė, kad vakar buvo nutarę, jog šią dieną pasiliks namie. Toji mintis jį nuramino ir vėl miegojo "kaip pritrenktas". Bet sparčiai brėško, ir Endrius vėl šoko iš guolio, pasijuto pramigęs. Tai gi rytas - neįprastas, neramus. Tai lyg perspėjimas apie būsimą įvykį (ir pačiam veikėjui, ir mums, skaitytojams).

Tėvas grįžo namo, sumedžiojęs žvėrį, jie tylėdami ruošė valgį, paskui valgė ("rankos ir smakrai blizgėjo nuo riebalų"). Sūnus ėmė ruošti į mišką: avėsi tėvo aulinius batus, pasiėmė šautuvą.

Iki veiksmo užuomazgos aprašoma Endriaus kelionė tolyn nuo namų, į miško gilumą, kol "kažkur gilumoje suklego varpeliai" (taip per mišką važiuojančio vežimo garsas). Tada jis suklušo, "jo širdis pagavo dunksčioti". Čia užsimezga svarbiausias veiksmas. Endrius pajunta savyje sumaištį. Prisimena tai, kas įvyko anksčiau - "pačiame prieškalėdyje". Apsakyme atsiranda kitas laikas - tada. Tada vaikiną miške sutiko ūkininką, pakliuvusį į bėdą. Endrius jam padėjo, o ūkininko dukra pakvietė ateiti į sodžilį per šventes.

Iš prisiminimų vėl grįžtama į dabartį. Prieš akis iškyla

mergaitės atvaizdas, skardus jos juokas traukia, vilioja vaikina į sodžiu, ir ją visą užkieja "karšta vilnis". Ausyse spengia žvangučiai. Jis pats išsigąsta minties, kad reikia paėjėti sodžiaus link ir pasidairyti. Bet "žinojo, kad eis". Negali atsispirti pagundai: jis nori dar kartą susitikti tą mergaitę, kurios dėmesys, jam parodytas, labai sujaudino "laukinį" jaunuolį (net "šiurpuliai bėga jam nugara"). Tačiau Endrius bijojo nutolti nuo miško, nuo savo namų, todėl, "kai pasiekė ariamas dirvas, tuojau grįžo atgal" ir paslėpė tankiuose kadagiuose šautuvą. Šautuvas priklausė miškui, o jis išėina į laukus. Baimę, kylančią vaikinio širdyje, nugaliž jausmas, kurio jis pats dar nesupranta.

Toliau apsakyme besikeičianti erdvė įprasmina veikėjo jausmų kaitą. Sodžiuje jis pamatė juodą kaip arimas gatvę ir margą kaip kermošiaus aikštę, kuri "visa juodėjo, vartėsi, krutėjo kaip amaras, raičiojosi, kunkuliavo". Endrius stovėjo prie trobos ir stebėjo Užgavėnių išdaigas, nelabai suprasdamas, kas iš tiesų vyksta. Bet ją pastebi toji pati mergaitė, vardu Rūta, ir nusitempia į gatvę, kur vienas "velnias" savo šakėmis "nukabino jo kepurę ir numetė už tvoros", vis taikėsi "kūno skaudžiau užgauti savo uodega." Endrių apėmė išgąstis. Jis gailėjosi palikęs savą pasaulį dėl skardaus mergaitės juoko. Ir nebesitikėjo be bėdos išsisukti. Matant, kaip tas pats išūlus "velnias", kuris iš jo tyčiojosi, pasiėmė Rūtą parankėn ir išsivedė salės vidurinė šokti, iš pykčio ir pavydo "kumščiu gniaužtai trakstelėjo prakaituotuose delnuose". O iš Endriaus ir toliau žiauriai tyčiojama: "Jurgis apėjo Endrių iš užpakalio ir, ištiesęs rankas per jo pečius, pradėjo glostyti jam veidą taukuotais delnais, ir sušuko staigiai atšokdamas: "Išpelenuokit!" Visi juokėsi: "mergos kvykė, vaikėzai žvengė". Tik Rūta sustabdė šį siaubingą pasityčiojimą. Vaikinas, pasijutęs svetimas šiame pasaulyje - erdviame ir šviesiame kambaryje, išėjo į tamsą (erdvinis kontrastas). Paniekinimas jo širdį graužė baisiau, "negu graužė jo akis pelenai". Tas taip viliojęs ir gun-

dėja pasaulis pasityčiojo iš Endriaus. Šis mato, kaip kito vaikino rankos gniaužė mergaitės, kurios viliojamas čia atėjo, liemenį, lošė galvą, taršė kasas... Įtampa sparčiai auga. Endrius pasileidžia pakluonėmis, jo "kumščiai gniaužėsi ir nagai lindo į delnus".

Endrių, pabėgusį iš svetimo pasaulio, savasis pasitinka lyg užjausdamas, suprasdamas jo vidinę būseną. Gamta atspindi jo savijautą: dabar "vėjas plėšė sernėgos skvėmus", "žviegė pažeme", "kas kartasėjo stipryn", "laužė medžių šakas, pošėję ir ūžė kaip upė, laužianti ledus". Tai tradiciškas M. Katiliškio žmogaus vaizdavimas gamtos fone. Akių palyginimas su vilko, ieškančio pėdsakų, akimis atskleidžia laukinę sielą žmogaus, gyvenančio miške ir dabar už paniekinimą siekiančio keršto. Čia dvasinė veikėjo įtampa tokia stipri, jog protas tarsi "išjungiamas". Atkasęs iš po sniego šautuvą, Endrius stovi eglaičių priedangoje. Priešą, t. y. vaikną, kuris iš jo pasityčiojo, ir Endrių skiria tik keli žingsniai. Laukia tinkamo momento. Sulaukęs nuleidžia šautuvo gaiduką... Tokia apsakymo veiksmo kulminacija.

Įvykdytas kerštas? Atlyginta už pažeminimą? O gal įrodytas to "laukinio" žmogaus pranašumas prieš civilizuoto pasaulio atstovą?

Man rodos, kad rašytojas pateisina Endriaus kerštą. Mes, skaitytojus, tarsi įtikina, kad toks jo poelgis neišvengiamas: konfliktas įvyksta susikirtus dviem kontrastingiems pasauliams (tai "laukinis" ir civilizuotasis pasaulis).

Po įvykio veikėjo jausmai nebeaprašomi. Atrodo, nėra jokių sąžinės priekaištų: "neskubėdamas užsikabino šautuvą per petį ir pasuko miškan". Taigi vaikiną labai ramus grįžta į savąją erdvę - "miškan". Kūrinio pabaigoje gamta vėl tartum atkartoja veikėjo būseną. Štai kaip baigiamas apsakymas: "Vėjas buvo juodas ir lipniai tirštas, kaip Užgavėnių naktis. Pakilęs nuo žemės, kirto piktai į akis, bloškė suledėjusio sniego kruopelėmis ir žviegė, ir kaukė".

Endrius, man rodo, čia simbolizuoja jautrią, jausmui pasiduodančią, "laukinę" širdį, kuri nemoka pralaimėti, o susidariusią problemą išsprendžia tarsi labai paprastai: tiesiog "nušauna" (lyg ne žmogų, o tą problemą). Šis žmogus iškaudintas išlieka išdidus ir "pats vienas nuteisia skriaudiką myriop"³.

Iš tiesų šiame kūrinyje asmenybės lūžį lemia laiko ir erdvės kaita. Vienoje erdvėje (savojoje) "mažasis" M. Katiliškio žmogus yra doresnis nei kitoje (svetimoje). Lemtingas dalykas, kad laukinėje Endriaus ^{širdyje} yra prabudusi meilė. "Katiliškis iš lėto, bet palčiai išsiūbuoja savo herojų jausmų varpus, iškelia juos iki vadinamųjų ribinių situacijų viršūnių"⁴. Pavasario artėjimas tarsi sažadina veikėjo jausmus, kurie iki tol glūdėjo nejudinami. Užgavėnių laiką rašytojas pasirinko turbūt todėl, kad siekė parodyti, jog "žmogus turi išdrįsti išeiti į to naujojo pasaulio karnavalą"⁵ (Užgavėnių karnavalas tampa civilizuotojo pasaulio metafora). Galima išvelgti ir kitą prasmę: žiema baigėsi gamtoje ir kažkas baigėsi apsakymo veikėjo gyvenime (tas "kažkas" – gal vienas gyvenimo etapas). Atbudę jausmai prasiveržia į "paviršių" kaip pavasario siausmas ir ima lemti žmogaus poelgius.

Man iš tiesų buvo įdomu panagrinėti, kaip šiame M. Katiliškio apsakyme lemtingi pasikeitimai žmogaus gyvenime vaizduojami "gamtos alsavimo fone", kas atsitinka žmogui (čia jaunuoliui) atsidūrus kitoje pasaulio erdvėje, išėjus iš įprastinės aplinkos.

---

³ Katiliškis M. Marius. Pasikendusi vasara. K., 1997. P. 14.

⁴ Ten pat. P. 15.

⁵ Ten pat. P. 15.